

дыққат аўдарады, оны өзлестирип билимин кеңейтеди деди. Усыларды нәзерде тутып: «Адам ойы менен иберат алар, хәр нәрсени көз көрип» [1:80] деп жазған еди.

Шайыр өз ауылында хәм қазақ елинде көп жыллық бала оқытыў тәжірийбелерин топлай отырып, жасларға билимди талап дәрежесинде өзлестирмеген жағдайында оларға дене жазасын қолланыўды тәлим-тәрбияны дұрыс жүргизе алмаўшылық деп есаплады, Усы мақсетте «Бахыт» атлы қосығында дене жазасы балаларда руўхый таманнан қыйналыўшылықты пайда ететуғынын, шәкиртлерге сабақты билмегени ушын дене жазасын қолланыў надурьслығын, сабақтан үлгере алмаса, оған түсиндириў кереклигин ескертип, «Билмеске ыза берип болмас»лығын [3:184] айтады.

Әжинияздың дәстүрий оқытыў усылы сыпатында өзлестирген билимди ұмытпай, ядта сақлаў ушын шәкиртлерге үйретилген сабақларды тез-тез тәкирарлатып турыў тәрептары болды. Ол берилген тапсырмаларды сорағанда ядлаў түринде айтып бериўди бийкар етпеген. Ядлаў баланың есте сақлаў қәбилетин жетилистирип, ядын шынықтырады деп есаплаган. Сабақ мазмұнынан шәкиртлердің түсингенин өз сөзи менен баянлап бериўин айрықша мақул санаған хәм сеслерди дұрыс, хәриптердің сеслик айтылыўын анық баянлаўды талап етип, жасларды жағымлы хәўаз бенен көркем әдебий кирәтке түсирип китап оқыўға үйреткен.

Әжинияздың өзи күтә хош хәўаз, кирәтхан еди. Балаларға сабақ үйретип атырғанда, оның сынғырлаған хәўазын ауылдың қыз келиншектери суўдан киятырып, суў қабақларын мешиттиң дийўалына сүйеп қойып, қапысының сыртынан тыңлап туратуғын болған.

Булардан тысқары, ағартыўшы өз мектебинде гей-пара диний тәртиптерге итибар берместен, оқыў пәнлери мазмұнына өзбетинше музыка, қосық сабағын енгизген. Музыка жаслардағы зейинди өткирлестирип, елеслетип ойлаўды жанландыратуғынын, адамның иш-ки машқалаларын шешиўге ақыл-парасат, сезим пайда ететеғынын, жасларды адамгершиликке, жаны пәкликке, елин сүйиўге тәрбиялаў уқыбына ийе екенлигин

жақсы байқады. Усы себепли ол, мектеп оқыўшыларына өзи сөзин хәм музыкасын дөреткен «Бозатаў»ды және басқа да көплеген халық намаларын үйретип, мектепте шәкиртлерге эстетикалық тәрбия бериў жумысларын да алып барған. Әжинияз өзи ашқан мектебинде ул балалар менен қызларды бирге оқытқан. Ол усы хәрекетлери арқалы жәмийетлик турмыста хаял-қызлардың хуқықының теңлигине ерисиўге умтылғанын көрсетти.

Булар XIX әсир ақыры XX әсир басындағы Орта Азия аймағында қәлиплесип шыққан жаңа оқытыў усылы- жәдитше саўат ашыўдың үлкемиздеги дәслепки излениўлери еди. Биз Әжинияздың рус халқы арасында, Едил бойларында болғанлығын нәзерде тутсақ, шайырдың рус мектебинен, татарлар арасындағы жәдитшилик хәрекетлеринен, ондағы оқытыў усылларынан белгили дәрежеде хабарлы болғанлығына гүманланбаймыз.

Усылай етип, Әжинияз, өз дәуириндеги мектептерде жасларға билим бериў усылларына айрықша дыққат пенен қарап, оны жақсылаў илажларын излестирив кереклигине тоқтам жасаған. Илим менен оны үйретиў усылларының тығыз байланыслы екенлигин, билимди шәкиртлердің сапалы өзлестирив тәлим берив усылынан ғәрезли екенлигин, мектепте шәкиртлер тек китап оқыўды емес, ал хат жазыўды да үйрениўи лазымлығын, тәлимнің көрсетпели усылда алып барылыўын талап еткенлигин байқаймыз. Әсиресе мектепте балаларға дене жазасын қолланыў надурьслығын екенлигин, мектептерге музыка-қосық сабағын енгизиў зәрүрлигин, ул хәм қыз балаларды бирге оқытыў әхмийетлигин хәр бир устаздың оқытыў исин дөретившилик пенен алып барыўын талап еткенлигин көремиз.

Шайырдың оқытыў усыллары тараўындағы базы бир пикирлери жасларымызға бәркамал әўлад сыпатында тәрбия қәлиплестирив атырған мектеп муғаллимлерине өз жумысларын излениўшилик пенен алып барыўларына жедел, жигер, пайда етив ислеринде хәзирги ўақытта да үлкен әхмийетке ийе.

Әдебиятлар

1. Әжинияз. Таңдамалы шығармалары. –Нөкис: ҚҚМБ. 1960, 180-б.
2. Әжинияз. Таңдамалы шығармалары. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1965, 295-б.
3. Әжинияз. Таңдамалы шығармалары. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1975, 252-б.
4. Әжинияз. Таңдамалы шығармалары. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988, 152-б.
5. Әжинияз. Демишлер. / «Қарақалпақстан жаслары», 1997-жыл 9-октябрь.

РЕЗЮМЕ
Мақолада Ажинияз Қосибай ўғлининг ёшларга берган таълим тарбияси ҳақида сўз юритилади. Шоир таълим соҳасида таълим бериш усуллари катта аҳамиятга эга эканлигини ва ўз давридаги мактабларда ёшларга билим бериш усуллариға тўқтаб ўтади.

РЕЗЮМЕ
В статье показаны роль и место вопросов образования и воспитания в произведениях известного каракалпакского поэта-классика XIX века Ажинияза Косибай улы. Высказывания поэта о методах обучения и воспитания молодого поколения представляют ценность и могут применяться и сегодня.

SUMMARY
The article deals with the role of issues of education and upbringing in the works of the famous Karakalpak poet-classic of the XIX-th century Ajiniyaz Kosibay uli. The ideas of the poet about methods of teaching and upbringing of young generation are still of a great importance and can be applied today.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА МЕНЕДЖЕРЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Н.Тожибоева – таянч докторант

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети

Таянч сўзлар: бошқарув модели, замонавий менежмент, ижодий потенциал, психологик хусусият, ташкилотчи, ташаббускор, стратег, коммуникатор, таҳлилчи, шахсий ва касбий ўсиш, педагогик жараён, эффект, стратегия, концептуал бирлик, ички омил, таълим менежери.

Ключевые слова: модель управления, современное управление, творческий потенциал, психологический характер, организатор, инициатива, стратег, коммуникатор, аналитик, личностный и профессиональный рост, педагогический процесс, эффект, стратегия, концептуальное единство, внутренний фактор, менеджер образования.

Key words: management model, modern management, creative potential, psychological character, organizer, initiative, strategist, communicator, analyst, personal and professional growth, pedagogical process, effect, strategy, conceptual unity, internal factor, education manager.

Ривожланган мамлакатларда бошқарув модели доимий равишда ўзгариб туради ва янги методларни кашф этади. Уларнинг етакчи олимлари ҳақиқий бошқарув муаммоларини яратишда давом этмоқда. Янги бошқарув моделларининг

хусусиятлари аҳолининг миллий хусусиятлари билан белгиланади: охиригача курашиш, уларнинг устунлиги ва ҳаётийлигини сақлаб қолиш қобиляти. Улар ўзларининг эксклюзивлигини таъкидлайдилар, тез ва катта

муваффақиятларга интиладилар. Уларнинг натижаларига катта эътибор берилади. Улар етакчилик учун кураш билан ажралиб туради. Масалан, Америка модели Буюк Британия, АҚШ, Австралия, Янги Зеландия, Канада ва бошқа бир қатор мамлакатлардаги корпорацияларда қўлланилади. Америка бошқаруви АҚШга Ғарбий дунё мамлакатлари ва Япония орасида етакчи мавқени эгаллашга имкон берди. Бундан ташқари, менежмент илк бор АҚШда фан ва амалиёт сифатида шаклланди. Бугунги кунда унинг дунёда етакчи аҳамияти назария ва амалиётнинг ривожланишига катта таъсир кўрсатмоқда.

Шунингдек, замонавий менежментнинг ўзига хос хусусияти унинг психологик билимларга тобора кўпроқ эътибор беришидир. Бунинг сабаби, менежерлар ташкилот ходимларининг ижодий потенциални фаоллаштиришнинг янги, акмеологик усулларини топишга ҳаракат қилишлари, психологик хусусиятларни ўрганишга ва таъсир кўрсатишга ҳаракат қилишларидир. Замонавий жаҳон ижтимоий-иқтисодий жараёнларини мантиқ билан таҳлил қилиш шунини кўрсатадики, замонавий менежмент муаммолари энди қатъий табақалаштирилган интизомий ёндошувлар асосида ҳал қилинмаяпти, эски бошқарув услуби энди қониқарли натижаларни бермаяпти. Ўтмишдаги бошқарув парадигмаси (модел) кўп йиллар давомида ҳукмронлик қилмоқда. Бу ҳар қандай мураккаб тизимнинг хатти-ҳаракатларининг динамикасини тушуниш учун унинг қисмларининг хусусиятларини ўрганиш етарли деган ишончга асосланди. Янги парадигма барча ижтимоий жараёнларнинг жадал ривожланиши шароитида бутун тизим динамикасини таҳлил қилишга асосланган индивидуал элементларнинг функциялари ва ўзаро муносабатларини тушунишни талаб қилади.

Менежментнинг анъанавий модели менежернинг эътиборини деярли фақат иқтисодий мақсадларга қаратади. Иқтисодий ва ижтимоий жараёнларнинг ўсиб бораётган интеграциясини акс эттирувчи янги модел менежернинг диққат марказига ижтимоий вазифаларни ҳам қўяди.

Эски бошқарув тизими чексиз иқтисодий ўсиш принциплари асосида иш олиб борар эди, бу фақат миқдорий жиҳатдан фойда ва ялпи миллий маҳсулотнинг ўсиши сифатида тушунилган. Бошқарувнинг янги тизими "мувозанат" тушунчасидан фойдаланади, яъни ҳозирги эҳтиёжларни қондириш келажак авлодларнинг муносиб ҳаёт кечириш имкониятларини камайтирмаслиги керак бўлган жамиятнинг иқтисодий ривожланиш ҳолатини белгилаб беради.

Бугунги кунда замонавий ўқитувчининг функциялари ҳам яқин ўтмиш билан таққослаганда кенгайиб бормоқда. Ўқитувчи ҳозирги давр талабига кўра фойдаланадиган ўқув-услубий адабиётларни танлайди, ўқитиш ва тарбиялаш технологияларини намоёниш этади, ўқувчиларни кузатиб бориш жараёнини амалга оширади, таълим сифатини назорат қилади, услубий ишларни олиб боради ва таълим дастурини ишлаб чиқишда қатнашади.

Ўқитувчи менежер сифатида бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлган ролларда ишлайди: ташкилотчи, ташаббускор, стратег, коммуникатор, таҳлилчи, маъмурият ходимларининг ёрдамчиси.

Самарали менежернинг юқоридаги ролларини ўқув муассасаси директори, ўқитувчи, методист, фан ўқитувчиси фаолиятида қўриш мумкин. Директор педагогик, иқтисодий ва ижтимоий тадбирларнинг ташкилотчиси бўлиб, у ривожланиш истикболларини тузиши ва ҳамкорлик даражаларини белгилайди.

Ҳар бир тоифадаги ўқитувчиларнинг касбий етуқлиги соғлом одамнинг асоси бўлган акмеологик позициянинг мавжудлиги, фаоллик, ташаббускорликни ижодий, касбий ва шахсан ўзини ўзи англаши, инсонпарварлик асосидаги фаолиятда ютуқларга интилиши билан намоён бўлади. Ўқитувчи бу янгилекларни таклиф қилишга ва ўз

қарорларининг натижалари учун жавобгарликни ўз зиммасига олишга тайёр бўлган ташаббускор менежердир.

Таълим муассасаси директори ташаббускор сифатида таркибий ва стратегик даражадаги инновациялар йўналишини белгилайди. Инновациялар сони таркибий функционал ўзгаришларнинг тахминан 10% га тенг бўлиши керак, фақат юқори даражада ташкил этилган тизимдагина инновацияларни сифатли ва самарали ўзлаштириши мумкин.

Ҳар бир ўқитувчи ўз услубий мавзусини, тасдиқланган дастур доирасидаги ўқув материалининг мазмунини, ўқувчиларни ўқитиш ва қўллаб-қувватлаш технологиялари, шу жумладан касбий фаолияти натижалари сифатини аниқлаш усулларини танлаш даражасида ташаббус кўрсатиши лозим.

Таълимда стратегия деганда ривожланишнинг етакчи вектори, ноаниқлик шароитида менежер хатти-ҳаракатларини танлашни белгиладиган қондалар тўплами тушунилади. Стратегик менежмент - бу таълимни ривожлантириш дастурларида акс эттирилган талабларнинг бажарилиши ва самарадорлиги учун жавоб берадиган мақсадлар тизимидир. Бунда ўқитувчи таълим муассасаларини ривожлантиришнинг умумий стратегиясини ишлаб чиқишда қатнашиб, ўз йўналиши бўйича стратегик қарашларни шакллантиришда ва қўйилмаган омиллар ва фаолият натижалари билан боғлиқ вазиятли стратегияларни моделлаштиришда фаол қатнашади.

Ўқитувчи шахсий ва касбий ўсиши ва ривожланиши бўйича шахсий дастурини ишлаб чиқиш, талабаларга ўзини такомиллаштиришнинг устувор йўналишларини танлашда ёрдам бериш, индивидуал таълим йўналишлари ва талабаларни ривожлантиришнинг умумий стратегиясини амалга оширадиган ўқитувчилар учун ўқув дастурини ишлаб чиқишда иштирок этиш билан тавсифланади.

Ўқитувчи коммуникатор, педагогик жараён субъектларининг мувофиқлаштирувчиси сифатида кўпинча ўқитувчи-талаба, талаба-талаба, ўқитувчи-ота соҳаларида педагогик ўзаро таъсирнинг самарадорлиги учун жавобгардир.

Бўлажак ўқитувчиларда менежерлик қўникмаларини шакллантиришда уларда қуйидаги шахсий фазилатларни шакллантириш аҳамиятлидир:

Акмеологик мавқе, ўз ишининг муваффақиятига ишониш, фаоллик ва ўқитувчилар ёки талабаларнинг содиқ жамоаси, неқбинлик, ташаббускорлик, фаоллик, бадийлик, бағрикенглик, ҳиссий барқарорлик, ижодкорлик, масъулият, ютуқларга интилиш, ҳиссий сезгирлик, мутаносиблик, ҳаракатчанлик, мослашувчанлик, ташкилотчилик ва инсонпарварлик.

Ўқитувчининг акмеологик қўмағи, шу жумладан психологик ва услубий блоклар акмеологик технологияларни ўқитиш жараёнида намоён бўлади, уларда кўрсатилган хусусиятларни мақсадли ривожлантириш, шунингдек, жамоада ишлаш ва бир-бирини тўлдириш назарда тутилади.

Таълим масканининг барча турларида бошқарув фаолиятининг ҳар хил турларининг бир-бирига уйғунлиги мустақамловчи эффект беради, бутун ташкилот ишининг самарадорлигини белгилайди.

Таълим менежменти самарадорлиги нуқтаи назаридан таълим муассасаси раҳбарининг касбий етуқлигининг муҳим кўрсаткичларидан бири акмеологик бошқарув стратегиясини шакллантириш, амалга ошириш ва самарадорлигини баҳолашга тайёрлиги ҳисобланади.

Акмеологик стратегиянинг белгилари қуйидагилардир:

- Умумий ва вазиятли стратегияларнинг концептуал бирлиги, уларнинг педагогик тизимдаги барча иштирокчиларни ривожланишининг шахсий ва касбий, индивидуал ва жамоавий чўққиларига синергистик, олдиндан қўйилган ҳаракатларига йўналтирилганлиги;

- акмеологик ўқув муҳитини шакллантиришга эътибор қаратилганлиги, у ерда яхши ўқиш, жисмоний тарбия билан шуғулланиш, соғлом турмуш тарзини олиб бориш, ўз ватани-

нинг фуқароси бўлишни тарғиб этиш;

- ҳар бир киши учун акмеологик позицияни қўллаб-қувватлашни ва соғлом одамнинг асосини ташкил этувчи шахсий фаолиятга ёндашиш, каттароқ ижтимоий тизим манфаатларининг устуворлигига қаратилган ижтимоий ёндашув;

- доимий равишда ўзини такомиллаштириш, шахснинг ижодий ўзини намоён қилиши ва шахснинг, ташкилотнинг, мамлакатнинг рақобатбардошлиги учун интилиш;

- ижтимоий алоқаларни, таълим муассасаси томонидан бажариладиган функцияларни кенгайтириш;

- натижалар ва ўқув жараёни сифати учун профессор-ўқитувчилар ва талабаларнинг жавобгарлигини кучайтириш.

Менежернинг ишлаб чиқаришдаги самарадорлиги фойда, бозорни кенгайтириш ва товарлар сифатини яхшилаш, товарлар нархини пасайтириш, тақдим этилаётган хизматлар сифатини яхшилаш, янги товарлар ва хизматларни ишлаб чиқиш ва чиқариш ва бошқалардир. Таълим менеждери эса таълимнинг обрўси, макоми, мазкур таълим муассасасида ишлаш ва ўқишни истаганлар сонининг ошишини таъминловчи шахсдир.

Бунда таълим менеждери иқтисодий самарани молиялаштириш ва пуллик таълим хизматларини ривожлантириш, шунингдек, профессор-ўқитувчиларнинг тижорат фаолиятидаги иштироки, масалан, грант мавзуларини ишлаб чиқиш, сотиш учун фаолиятини мувофиқлаштиради.

Бунда таълим берувчи ва таълим олувчиларнинг шахсий хусусиятлари сифатида жамоанинг таълим муассасаси фаолиятдан қониқишига эришиш мезон сифатида белгиланади.

Менежер фаолиятинининг синалган босқичи қуйидагича: менежерлар кўп ва ҳар ким маълум бир функцияни бажаради. Шундан сўнг, битта мутахассис менежер яна бўлиниб кетади ва унинг ўрнига мутахассислар жамоаси пайдо бўлади. Энди менежер махсус мувофиқлаштириш воситаларидан фойдаланган ҳолда мутахассислар ишини мувофиқлаштиради ва ҳ.к.

Таълим менеждери учун меҳнатни илмий ташкил этиш бир қатор ютуқларни олиб келади:

- таълимнинг илмий асослари, кадрларни билим даражасигақўра танлаш ва ўқитиш;

- менежерлар-ўқитувчилар ўртасидаги ўзаро дўстона ва рақобат муносабатларини ташкил этиш;

- таълим жараёни элементларини пировард самарали мақсадга асосланган ҳолда ўрганиш учун аниқ талабларни қўйиш;

- бутун жараёни минимал қисмларга бўлиш, ушбу элементларнинг барчасини ва улар бажариладиган шароитларни кузатиш ва ҳисобга олиш, ушбу элементлар учун вақт ва куч сарфлашда аниқликка эришиш;

- ижро ишларининг вақт меъёрларини белгилаш.

Таълимда муваффақиятининг яна бир гарови бу илғор технологияларни жорий этишдир. Бунда таълим берувчи ва таълим олувчилараро муносабатлар ва таълим олувчиларни бошқариш масалаларини ўрганиш тақозо этилади.

Макур соҳа бўйича илмий изланишлар олиб борган мутахассислар ҳар қандай соҳадаги ғалабанинг асосий омили инсоний муносабатлардир деб таъкидлайди. Шу билан бирга, менежмент мактабларида муваффақият биринчи навбатда, ички омилларга боғлиқ эканлиги тан олинган. Жараёни

оқилона ташкил этиш самарадорлик ва сифат унумдорлигининг доимий ўсишига, манбалардан самарали фойдаланилишига олиб келади.

Бунда асосий бошқарув хусусиятлари қуйидагилар:

- **таълим** таълим олувчи учун аниқ белгиланган ва самарали натижага эришилиши шарт бўлган иш мажбуриятидир (ДТС ва ДТ); таълим берувчи учун эса, мутахассис сифатида қўзланган мақсадга эриша олиш жуда муҳимдир;

- менежернинг вазифаси - таълим олувчи ва таълим берувчининг ижодий салоҳиятини очиб бериш орқали янги ғояларни илгари суриш; мақсад бўйича бошқариш, ҳар қандай муаммони ҳал қилиш, турли хил билимларни уйғунлаштириш ва мақсадга эришишнинг аниқ алгоритмини билиш.

Таълимни бошқаришда стратегик менежмент таълимни ривожлантириш ва унинг рақобатдошлигини ошириш учун узоқ муддатли мақсадларни асослаш ва танлаш, уларни узоқ муддатли режаларда бирлаштириш, қўзланган мақсадларга эришиш учун мақсадли дастурларни ишлаб чиқишдир.

Стратегия асосий мақсадлар ва уларга эришишнинг асосий йўллари шундай шакллантирадики, корпорация битта ҳаракат йўналишини олади. Янги мақсадларнинг пайдо бўлиши, қоида тариқасида, янги стратегияларни излаш ва ишлаб чиқишни талаб қилади.

Стратегик менежментнинг мазмуни, биринчидан, рақобатда ғолиб чиқиш учун зарур бўлган узоқ муддатли стратегияни ишлаб чиқишда, иккинчидан, реал вақтда бошқаришдадир. Таълимда стратегик менежмент тушунчаси менежментга тизимли ва вазиятли ёндашишга асосланади ва қуйидаги функцияларни бажаришни ўз ичига олади:

а) бозор ҳолатини ҳисобга олган ҳолда мақсадларни аниқлаш;

б) ушбу мақсадларга эришиш воситаларини аниқлаш;

с) сегментация, яъни умумий мақсадни кичик гуруҳларга бўлиш;

д) тегишли узоқ муддатли режа ва дастурларни ишлаб чиқиш.

Стратегик менежмент корхона менежментининг асоси ҳисобланади. Ривожланиш мақсадлари ва уларга еришиш воситаларини белгилаш менежментнинг барча турларининг вазифаларини белгилайди.

Ўқитувчида менежерлик қўникмаларинининг мавжудлигини таъминлаш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан бири эканлигини ҳисобга олиб, қуйидаги хулосаларни келтириш мумкин:

- нафақат раҳбар, балки ҳар бир ўқитувчи ўзининг касбий фаолияти таркибидаги шахсий ва касбий камолот даражасида самарали таълим менежерининг сифатлари ва қўникмаларига эга бўлиши керак;

- ўқитувчи таълим жараёнини бошқаришда самарали қатнашиши лозим;

- ўқитувчи таълим муассасасини ривожланиш стратегиясини шакллантириш ва амалга оширишда акмеологик ёндашувларга мувофиқлик тарзда қатнашиши керак;

- ОТМлардаги ўқитувчи фаолиятининг сифати битирувчиларнинг таълим тизимининг барча даражаларида педагогик бошқарувга тайёрлиги нуктаи назаридан баҳо-ланиши керак.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада ривожланган мамлакатларнинг бошқарув моделини таҳлил этиш орқали менежмент тушунчасининг таҳлили ва менежерлик фаолиятини таълим жараёнига татбиқ этиш бўйича замонавий ёндашувлар тўғрисида сўз юритилган. Таълим жараёни менежери фаолиятини самарали ташкил этиш бўйича ишлаб чиқилган тавсиялар ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется модель управления развитыми странами путём анализа концепций управления и вводятся современные подходы к реализации управленческой деятельности в образовательном процессе. Разработаны рекомендации по эффективной организации управления учебным процессом.

SUMMARY

The article analyzes the management model of developed countries by analyzing management concepts and introduces modern approaches to the implementation of management activities in the educational process. Recommendations on the effective organization of educational process management are developed.